

İran'ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri¹

Iran's Political Economy, Impact of Sanctions and Dilemmas

Seçkin BERBER*

Öz

Nükleer çalışmaları nedeniyle ekonomik yaptırımlara maruz kalan İran söz konusu bu sarmaldan çıkış yolları aramaktadır. Ancak İran'ın ekonomik anlamda daralması sadece uygulanan yaptırımlardan kaynaklanmamaktadır. Bir noktada ekonominin kronik sorunları İran siyasetinin karmaşık yapısına ve kökleşmiş devlet uygulamalarına dayanmaktadır. Bu çalışma ile İran ekonomi politikasının bağlı olduğu yapı, bu yapının özünde barındırdığı ikilemlere ve çözümsüzlüğe dair bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise İran'a uygulanan ekonomik yaptırımların sonuçlarına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Ekonomi Politik, Yaptırımlar

Abstract

Because of its nuclear program, Iran is exposed to the economic sanctions and have tried to look for a way out. However, Iran's economic constriction does not only root in these sanctions. At one point, the chronic economic problems are based on Iran's complicated political structure and rooted state practices. This study attempts to draw a framework about the structure on which Iran's political economy depends, is depended on the Iran's economy politics, the dilemmas and the solutionlessness, which are sheltered in this structure. In the final chapter of this study, it is mentioned the results of the applied economic sanctions to Iran.

Keywords: Iran, Economy Politics, Sanctions

*Dokuz Eylül Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora öğrencisi
BİLGESAM Orta Doğu Araştırmaları Bölümü

¹ “İran'ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri” başlıklı bu makale 26 Nisan 2013 tarihinde BİLGESAM'da yazmış olduğum “Yaptırımların İran Ekonomisine Etkileri” isimli analizin genişletilmiş ve ayrıntılandırılmış halidir. Her iki çalışmanın da kaleme alınması esnasında değerli görüşleriyle katkı sunan Erdem Kaya'ya ve grafiklerin hazırlanması noktasındaki değerli yardımları için Selim Vatandaş'a teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

İran üzerine araştırma yapmanın temel zorluklarından ilki, çalışma yaptığımız bu ülkeye dair edindiğiniz deneyim ve bilgileri aktarma noktasında “İrancı” olarak yaftalanma ihtimalinizdir ki bunun için İran’dan uzak bir coğrafyaya gitmenize gerek yoktur, yakın bir komşu olmanız yeterlidir. Diğer taraftan, rejimin gölgesinde yükselen kalın duvarlar ulaşmaya çalıştığınız birçok veri ve bilginin engellenme ihtimalini de beraberinde getirmektedir. Hal böyle olunca İran üzerine akademik bir çalışma yapmak güçleşir. Böylesi bir kısır döngünün içinde kaybolmamaya gayret ederek kaleme alınan bu makalede İran ekonomisinin genel yapısı ve ikilemlerine dair bir iz düşün verilmeye çalışılmıştır.

Bugün içinden çıkılmaz bir sarmal haline gelen ekonomik sorunlara İran’ın tüm unsurlarını seferber ederek ivedi bir çözüm getirmesi elzemdir. Zira, 34 yıl önce toplumsal refah şiarıyla bir devri sonlandıran ideolojinin yarattığı yapı beklenen ve vaat edilen gelişmeyi tam anlamıyla sağlayamamıştır. Gelirin adaletli paylaşımı noktasında İran İslam Cumhuriyeti, yönetimi devraldığı Pehlevi Hanedanlığından çok daha iyi bir konumda değildir. Üstelik geride bırakılan yıllar içerisinde İran nüfusu hızla artmış. Devrimi yaşamamış, doğrudan baskı düzeninin içine doğmuş bir kuşak söz konusu bu nüfusun neredeyse yarısını oluştururken, ekonomik anlamdaki bir sıkışmanın toplumsal etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır.

İran ekonomisine politik bir düzlemden açıklama getirmeyi hedefleyen bu makalede öncelikle kısa bir tarihsel bakış ile devlet ve ekonomi arasındaki organik yapının kökenlerine inilmeye çalışılmıştır. Ardından bu yapının karakteristiği sayılabilecek özellikler saptanmış ve özellikle İran’ın son on yıllık ekonomik verimliliği üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Bu noktada, şiddeti İran’ın nükleer çalışmaları nedeniyle 2011’den bu yana artan, ancak 1979 İran Devrimi’nden bu yana varlığı hiç unutulmayan ekonomik yaptırımların etkisine de değinilmeye çalışılmıştır.

1. İRAN EKONOMİSİNE KISA BİR TARİHSEL BAKIŞ

1979 İran Devrimi’nin nedenleri ve sonuçları üzerine yapılan araştırmaların büyük bir çoğunluğu sosyo-politik düzlemde değerlendirmeleri içermektedir. Aynı ölçüde akademik ilgiye mazhar olmasa da ekonomik sorunların yarattığı ortam devrim dinamikleri arasında yer almaktadır. Pehlevi Hanedanlığı (1925-1979) İran modernleşmesi² üzerine çok yönlü adımların atıldığı bir dönem olarak anılmaktadır.

² Türkçede zaman zaman “çağdaşlaşma” olarak da kullanılan “modernleşme” kavramının farklı bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir. “Çağdaşlaşma” kavramı daha çok “asrileşme” ya da “muasırlaşma”, “zamana, çağa ve günümüz koşullarına ait olma” anlamında kullanılmaktadır. “Modernleşme” ise Endüstri Devrimi’nin temelde ilerlemeci bir güç olduğu görüşünden hareketle Batı toplumlarının diğer toplumlara nasıl bir model olacağını açıklayan bir kuramdır. Çoğunlukla karşıtı olan “geleneksellik” kavramı ile birlikte açıklanır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012); Anthony Giddens, *Modernity and Self-*

Ancak modernleşme hamlelerinin baskı yoluyla ve tepeden inmeci yöntemlerle yürütülmesi, toplumsal farklılıkların dikkate alınmaması Pehlevi devrinin karakteristiği olarak görülebilir. Nitekim modernleşme ile vaat edilen ekonomik kalkınmışlık tam olarak yakalanamadığı gibi gelir dağılımındaki uçurum ve sosyal adaletsizlik İran Devrimini yaratan köken etkenler olarak tahlil edilmektedir.

Pehlevi Hanedanlığı dönemindeki İran ekonomisini planlı bir ekonomi olarak tanımlamak eksik kalacaktır. Ancak devletin özellikle petrolden elde edilen mali kaynakların hangi oranda hangi sektöre ya da hangi toplumsal kesime aktarılacağına dair denetiminin bahsi geçen gelir adaletsizliğini yarattığı da bilinmektedir. Özellikle monarşiye yakın üst ve üst-orta sınıf sayılan bürokratlar ve sanayiciler maddi kaynaklardan büyük oranda pay alırken, aynı oranda pay almayı bekleyen ancak giderek fakirleşen orta ve alt-orta kesim esnafın, işçinin ve köylünün memnuniyetsizliği İslami eğilimli, mazlum halk söylemi üzerinden şekillenen alternatif bir sosyal zemini yaratmıştır. Söz konusu bu kesimlerin geçimini sağladığı tarım sektörü, geleneksel, yarı-geleneksel endüstriler ve hizmetler sektörü devlet destekli ağır sanayi kadar büyüyemediği için, birer cazibe merkezi haline gelen büyük şehirlere göç Muhammed Rıza Pehlevi iktidarının son on yılında hız kazanmıştır.³

Her ne kadar Muhammed Rıza Pehlevi'nin 1963'te "Beyaz Devrim"⁴ adını verdiği yenilik hareketi, İran'da baskın toprak ağalığı⁵ sistemini bir miktar kırmayı başarmış ve 1,5 milyon köylüyü⁶ toprak sahibi yapmış olsa da, 1979 İran Devrimini oluşturan monarşi karşıtı dinamikleri bir süre sonra güçlendirmiştir. Toprak ağalığını feshetmekten, fabrikada çalışan işçilere net kar üzerinden pay vermeye, kadınlara seçim hakkı tanınmasından, eğitim,⁷ sağlık ve tarım sektörlerinde düzenlemelere kadar bir dizi yeniliği içeren Beyaz Devrim ile Muhammed Rıza Pehlevi kendisine köylüler, işçiler ve kadınlardan oluşan bir destek sınıf oluşturmak istemiştir.

Identity in the Late Modern Age, (Cambridge: Polity Press, 1991)

³ Glenn E. Curtis ve Eric Hooglund, *Iran: A Country Study*, 5. Baskı, (Washington: U.S Government Printing Office, 2008), 148-149

⁴ Muhammed Rıza Pehlevi bu devrime karar vermeden önce yapılan referandumda 5,5 milyon seçmenin desteğini aldığı için, kanla yapılmayan bir devrim olması hasebiyle "Beyaz Devrim" benzetmesini kullanmıştır.

⁵ Homa Katouzian İran'da feodal bir toplumsal yapının olmadığı görüşündedir. Feodal yapıların uzun dönemli toplumlarda (long-term society) görüldüğünü, İran'ın ise kısa dönemli (short-term society) "keyfi idare" (arbitrary rule) ile yönetilen bir toplum olduğu görüşünü ortaya atar. Bu konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız: Homa Katouzian, *Iranian History and Politics: The Dialectic of State and Society*, (London: Routledge, 2003), 35-60

⁶ İran siyasi tarihinde "toprak reformu" olarak anılan bu hamle ile Şah, mülk sahiplerinin ellerindeki toprakları uygun bir fiyattan alıp piyasa değerinin %30 altında, düşük faiz oranından 25 yıl vadeye köylüye satarak 1,5 milyon köylünün toprak sahibi olmasını sağlamıştır. İran nüfusunun yaklaşık %40'ını oluşturan 9 milyon insan bu reform sayesinde kendi toprağının sahibi olmuş ve bir nevi köle-köylü olmaktan kurtulmuştur.

⁷ Muhammed Rıza Pehlevi, özellikle dini eğitimin önünü kesen yeni ve Batılı eğitim sistemi ile zaten baskı altında olan mollaların eleştiri oklarını üzerine daha fazla çekmiştir.

Ancak sanılanın aksine ekonomik olarak yaratılan kaynağın kaymağını devletten daha fazla yardım alarak daha da zenginleşen sanayi patronları yemiştir. Abrahamian bu durumu “ekonominin damlama stratejisi” benzetmesini kullanarak açıklamaktadır. Petrolden elde edilen gelirin bir huni yardımıyla aktarıldığı benzetmede, huninin geniş kısmı devletten fabrika kurmak için destek alan sanayicileri, bununla birlikte huninin dar olan alt kısmı ise aynı gelirden kar payı alacağı vaat edilen köylüleri ve işçileri temsil etmektedir. Bu gelirden huni yardımıyla damlayarak pay almaya çalışan en son kesim ise halk olmuştur.⁸ Gelir dağılımdaki bu eşitsizliğe tarımdaki durgunluk⁹ ve enflasyon da eklenince Beyaz Devrim ile yaratılmak istenen ekonomik hamle hızla erimiştir.

Beyaz Devrim ile kendisine müttefik bir köylü-işçi sınıfı oluşturmak isteyen Şah ile kızgın toprak ağaları, artan baskıyı mazlum halk söylemi üzerinden politikaya uyarlayabilen din adamları ve onlara bağlılık duyan özgür çiftçiler karşı karşıya gelmiştir. Üstelik Batılılaşma ve sanayileşme hamleleri ile yurtdışındaki yatırımcılara ve gıda maddeleri dahil bir çok ithal mala pazarını daha fazla açan monarşi, ürettiği malları satamayan bâzâr esnafının da öfkesini beslemiş ve söz konusu kesimin din adamları ve toprak ağalarının da yer aldığı karşıtlık potasında yer almasına zemin hazırlamıştır. Kısacası, Ervand Abrahamian'ın vurguladığı gibi “Beyaz Devrim, Kızıl bir devrimi engellemek için tasarlanmış olsa da, İslam Devrimine zemin hazırlamıştır.”¹⁰

Bununla birlikte, 1973 Arap-İsrail Savaşını takiben petrol fiyatlarındaki ani ve hızlı yükselişten etkilenecek daha da pompalanan kalkınma hamleleri İran ekonomisinin ve sosyal yapısının idame edemeyeceği boyutlara ulaşmıştır. Nitekim üretimi arttırmadan ekonomiye aktarılan petrol gelirleri enflasyonun hızla artmasına neden olmuştur.¹¹ Aynı zamanda Beyaz Devrim'den bu yana tarım sektöründen geçimini sağlayan kırsal kesimin Tahran gibi büyük şehirlere kitlesel göçü, nispi mahrumiyet duygusuyla yaşayan şehirli, yoksul ve işsiz bir sınıf yaratmıştır. Söz konusu bu kesimi İslam adaleti ve zenginliğin eşit paylaşımı şiarıyla kendine çekebilen din adamları sınıfı ise 1979 İran Devrimi'nin lokomotifini oluşturmuştur.¹²

Devrim, İran'da yüzyıllardır devam eden monarşiyi sona erdirdiği gibi toplumsal bir kökten dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Ancak devrimle birlikte değişime uğramayan ekonomideki devletçi anlayış, 34 yıl sonra bugün hala İran'da sağlam ve dengeli bir ekonomik düzenin tesis edilemeyeşinin ardındaki temel sebeptir.

⁸ Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran*, (New York: Cambridge University Press, 2008), 140

⁹ Bir yanda toprak reformu yaparak 1,5 milyon köylüye iş imkanı yaratırken, diğer yanda sanayileşme ve makineleşme İran'da tarımsal durgunluğu beraberinde getirmiştir.

¹⁰ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 140

¹¹ 1970-1975 yılları arasında enflasyon % 4'lerden % 15'lere fırlamıştır. Kaynak: İran Merkez Bankası <http://www.tradingeconomics.com/iran/inflation-cpi> (erişim tarihi: 30.07.2013)

¹² Bülent Keneş, *İran Siyasetinin İç Yüzü*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 63,66

Petrole dayalı İran ekonomisi tıpkı monarşi döneminde olduğu gibi, ancak bu sefer İslami rejimin koyduğu kurallara göre şekillenmiştir. Devrimden hemen bir yıl sonra Irak ile başlayan savaş, hızlı nüfus artışı karşısında azalan petrol gelirleri, dış politikasını üzerine inşa ettiği “Batı karşıtlığı” nedeniyle yaşanan uluslararası arenadan dışlanmışlık İran ekonomisinin hızla daralmasına neden olmuştur.¹³

İronik olan şudur ki, devrim ideolojisinin bir unsuru olan “İslami ekonomi”, merkezi ekonomiyi, halkçı devleti ve refah düzenini savunan bir siyasi topluluk ile düzensiz bir özel sektörün kendi içindeki çıkarları arasında sıkışıp kalmış bir hakem rolünden öteye gidememiştir. Her ne kadar Amerikan mallarının İran pazarına girişi engellenmiş olsa da, ithalata bağımlılığını azaltamayan İran’da Batı Almanya, İtalya, Japonya ve Türkiye’den bir çok ürün pazara hâkim olmuştur. Söz konusu bu durum, İran Devrimi’nin yabancı tahakkümüne karşı yapılan bir devrim özelliği taşıyıp taşımadığı olgusunu da sorgulamaya itmiştir.¹⁴

Devrim lideri Humeyni’nin 3 Haziran 1989’da ölümü İran iç siyasetinde bir kırılmayı beraberinde getirmiştir. “Humeynizm” olarak da anılan İran İslam ideolojisi yerini, dini lider olarak seçilen Ali Hamaney ve hemen ardından cumhurbaşkanı olan Haşimî Rafsancânî ile günümüzde aşırı muhafazakârlar tarafından eleştiri oklarına hedef olan “yeni bir iç siyasete” bırakmıştır. Bu iç siyasetin ekonomi ile ilgili unsurları ise “İslami Kapitalizm” başlığı altında değerlendirilebilir. İslam’ı terk etmeden, devrim ideolojisinin keskin taraflarının törpülenerek daha faydacı bir çizgi benimseyen bu yeni bakış açısıyla Rafsancânî, devrimden sonra devlet denetimine geçen birçok sanayi kuruluşunu özelleştirmiş, yasaklanan yabancı sermayenin yeniden ülkeye girişine ilişkin kolaylıklar sağlamış ve uluslararası ticaret edilmişlik durumundan kurtulabilmek için diplomatik girişimleri arttırmıştır.¹⁵

“Rafsancânî’nin katı planlamalardan pazar unsurlarına doğru yönelen ekonomik politikası muhalif Ruhaniyûn’un ‘İslami Kapitalizm’ suçlamasıyla karşılaşmıştır. Batı’ya derin bir güvensizlik duyan muhalifler devrim ihracı politikasından vazgeçilmesini isterken, Rafsancânî yanlıları Batı sermayesine ve ülkenin sürdürülebilir gelişimini sağlamak için hayati derecede ihtiyaç duyduğu yabancı yatırımlara kapıları açabilmek üzere en azından bazı Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin düzeltilmesinden yana olmuşlardır. Rafsancânî’nin bu düşünce ve girişimleri ‘Humeyniciliğin Ötesine Atılmış Adımlar’ olarak tanımlanmıştır.”¹⁶

¹³ James A. Philips, “İran’ın kuşatılması”, çev. İ.Çakmak, C. Ekiz, *Avrasya Dosyası*, Cilt 2, Sayı 1, İlkbahar 1995, 147

¹⁴ Keneş, *İran Siyasetinin İç Yüzü*, 152

¹⁵ Robin Wright, *Son Büyük Devrim: Humeyni’den Bugüne İran*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2001), 52

¹⁶ Keneş, *İran Siyasetinin İç Yüzü*, 207

Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile yükselişe geçen liberalizmin dünyayı saran egemenliği göz önünde bulundurulduğunda, dönemin “faydacı muhafazakâr” cumhurbaşkanı Rafsancânî'nin on yıldan uzun bir süredir kendi içine kapanan İran'ı bu kısır döngüden kurtarabilmek adına giriştiği yenilik hareketlerinin Keneş'in yukarıda yer alan satırlarda ifade ettiği gibi Humeyniciliğin ötesine geçmek için atılan adımlar olarak değerlendirilmesi anlaşılabilir. Ancak kronik sosyo-ekonomik sorunlarla mücadele eden bir ülkenin, mevcut kapitalist düzene ayak uydurma çabaları söz konusu bu sorunları kalıcı hale getirmekten öteye gidemeyecektir. Zira kapitalizmin toplumsal değerlendirmelerden uzak alt yapısı devrimin ve hemen arkasından gelen uzun savaş yıllarının İran üzerinde yarattığı karmaşık ve derin etkisini çözümlenmekte yetersiz kalacaktır.

Nitekim 1990'ların başında İran'ın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası 1977 yılındaki ile aynı iken, nüfus aynı süre içinde % 60 oranında artmış ve bununla bağlantılı olarak kişi başına düşen milli gelir %40 oranında azalmıştır. Üstelik petrol ithalatındaki dramatik düşüş ve şiddeti artan ekonomik yaptırımlar nedeniyle, ekonomisi büyük ölçüde petrole bağımlı İran'ın dış borcu 1988-1993 yılları arasında, 5.8 milyar dolardan 28.5 milyar dolara fırlamıştır.¹⁷ Esasında bu kötüye gidişin temelinde uluslararası petrol pazarındaki dönem koşulları yer almaktadır. Ancak İran'a özel olarak bilinmesi gereken esas ayrıntı, bu dönemde İran'ın çoklu döviz kuru nedeniyle yaşadığı borç makasının açılmasıdır. Devlet kuru (resmi kur) ile serbest piyasa kuru arasındaki devasa fark nedeniyle hükümet döviz gelirlerinden faydalanamamış, yerli sermaye ülkeyi hızla terk etmeye başlamıştır. Bu durum tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerindeki boşluğun yine petrolle doldurulmaya çalışılmasına ve petrole olan bağımlılığın daha da artmasına neden olmuştur.

Pehlevi dönemindeki gelirin eşit paylaşılmaması eleştirileri devrimden sonra ve Rafsancânî döneminde de çok büyük bir değişikliğe uğramamıştır. Zira devrimden önce monarşiye yakın bürokratlar ve sanayiciler devlet gelirlerinden büyük ölçüde faydalanırken, devrimden sonra aynı döngüyü yolsuzluk ve rüşvet ağıyla sarmalanmış İslami rejime yakın yeni bir “rantiyeci”¹⁸ sınıf devam ettirmiştir. Serbest piyasa ekonomisini destekleyen bu rantiyeci sınıfın karşısında, dev-

¹⁷ Hossein Askari, “Iran's Economic Policy Dilemma”, *International Journal*, Vol.59, No.3, (2004),655-656

¹⁸ İlk kez 1970 yılında Hossein Mahdavy tarafından kullanılan “Rantiyeci Devlet” kavramı İran'da hakim devlet yapısını açıklamakta da kullanılabilir. “Rantiyeci Devlet” tezi doğal kaynaklar ve özellikle petrol bakımından zengin ülkelerin, küresel politikaları ve ekonomileri güdümlene etkisine dayanır (Arap ülkelerinde olduğu gibi). Tekel yaratma, ticaret kısıtlamaları, devlet yardımlarında ve kredilerde kayırma “Ranticeyi Devlet” tezinin özelliklerindedir. Rantiyeci devlette güçlü bir yerel üretim sektörü yerine, dışarıdaki kaynaklara ve gelirlere itibar edilir. Ayrıca ülkedeki çalışan kesim devlet gelirlerinden çok düşük imkanlarda faydalanırken, devlete yakın gruplar çoğu zaman rüşvet ile gelirlerden yüksek oranda pay almaktadır. “Rantiyeci Devlet” tezine ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız: Hossein Mahdavy, “The Pattern and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran”, içinde *Studies in the Economic History of the Middle East*, der. M.A. Cook, (Oxford: Oxford University Press, 1970); Hazem Beblawi, “The Rentier State in the Arab World”, içinde *The Arab State*, der. G. Luciani, (London: Routledge,1990)

rim ideolojisine sıkı sıkıya bağlı, devletin ekonomideki tek yetkin güç olmasını isteyen ve ellerinde çok önemli bir politik ve ekonomik kaynağı bulunduran *Pâsdârân*¹⁹ (Devrim Muhafızları) ve *Bûnyâdlar*²⁰ yer almaktadır. Her iki zıt görüşün (yenilikçiler-muhafazakârlar) özellikle İran iç siyasetinde yaşadıkları çekişme İran ekonomisinde sağlıklı bir yapının tesis edilmesini engellemiştir.

Devrim Muhafızları olarak bilinen *Sipah-i Pâsdârân-î İnkılâb-ı İslâmî* İran’da karar alma mekanizmaları üzerinde oldukça etkili kurumlardan birisidir. 1979’da bizzat Humeyni tarafından Anayasa’nın 150. Maddesine göre “devrimi ve kazanımlarını korumakla yükümlü gönüllü bir askeri birlik”²¹ olarak kurulmuştur. Devrim Muhafızlarının kendilerine ait geniş çaplı ekonomik ve endüstriyel girişimleri bulunduğu, iç ve dış güvenliği sağlamakla yükümlü “asıl askeri güç” olmanın yanı sıra, İran iç ve dış siyasetine de kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı bir şekilde yön verdiği bilinmektedir. *Pâsdârân* ve bünyesinde daha sonradan gençlerin katılımıyla oluşturulan milis güç *Besîc*²² (*Basij*) İran ordusundan bağımsız hareket etmektedir.²³

Özellikle İran-Irak Savaşı yıllarında artan etkinliğiyle Devrim Muhafızları ve ona bağlı *Besîc* milis gücü, Humeyni’den sonra dini lider seçilen Ayetullah Ali Hamaney’in karar alma mekanizmalarında yaptığı kilit atamalar sonucunda dış politika, ulusal güvenlik ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde hissedilir biçimde belirleyici olmuştur. Burada hassasiyetle üzerinde durulması gereken nokta, gönüllülük esasına dayalı bir yapı ile kurulan ve bugünlere güçlenerek gelen Devrim Muhafızları’na büyük oranda yoksul kesimlerden ve kırsal alanlardan katılımlar olduğu gerçeğidir.²⁴

¹⁹ Devrim Muhafızlarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız: Afshon P. Ostovar, *Guardians of the Islamic Revolution Ideology, Politics, and the Development of Military Power in Iran (1979–2009)*, Doktora Tezi, The University of Michigan, (2009) http://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/64683/afshon_1.pdf;jsessionid=DF7BFA33BF18FF73E9117CB0504F14E1?sequence=1; Frederic Wehrey ve diğerleri, *The Rise of the Pasdaran: Assessing the Domestic Roles of Iran’s Islamic Revolutionary Guards Corps*, (Santa Monica: RAND National Defense Research Institute, 2009)

²⁰ Bûnyâdlara ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız: Ali A. Saeidi, “The Accountability of Para-Governmental Organizations (Bonyads): The Case of Iranian Foundations”, *Iranian Studies*, Vol.37, No.3, (2004), 479-498; David E. Thaler ve diğerleri, *Mullahs, Guards and Bonyads: An Exploration of Iranian Leadership Dynamics*, (Santa Monica: RAND National Defense Research Institute, 2010)

²¹ Keneş, *İran Siyasetinin İç Yüzü*, 305

²² Besic milis gücü devrimin en sadık ve güvenilir savunucuları olarak görülür. Özellikle İran-Irak Savaşı yıllarında Besic’e 14-15 yaş ve üzeri gençlerin gönüllü katılımının arttığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Dariush Zahedi, *The Iranian Revolution Then and Now: Indicators of Regime Stability*, (Colorado: Westview Press, 2001), 163

²³ Homa Katouzian, *The Persians: Ancient, Mediaeval and Modern Iran*, (New Haven: Yale University Press, 2010),390

²⁴ Yüksel Taşkın, “Devrim Sonrası İran’da Siyaset: Aktörler, Stratejiler ve Gelecek”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:39, (Ekim 2008), 28,34

Devrim Muhafızları'nın yanı sıra, İran ekonomisinin belki de en önemli motiflerinden birisi olan, sosyal ve ekonomik alanlarda, hayır işlerinde faaliyet göstermekten çok öte, rejimin sivil toplum görünümü ayağı olarak anılan *Bûnyâdlar* (*Bûnyâd-i Mustazafîn*) ise vakıf nitelikli ticari işletmelerdir.²⁵ İran ekonomisinin yarısını denetim altında tuttukları tahmin edilen *Bûnyâdlar*'ın zamanla vakıf misyonlarının ötesinde sanayi kollarını denetim altına alan büyük holdinglere dönüştüğü bilinmektedir. Taşkın'ın da altını çizdiği gibi “direkt ‘Ruhani Önder’in denetiminde olan, zaman zaman Meclis’ten kaynak dahi alabilen ama buna rağmen Meclis’e karşı sorumluluğu bulunmayan bu yapıları anlamadan, İran’daki siyasal mücadeleleri tam anlamıyla kavrayabilmek mümkün değildir”²⁶.

Özellikle Pehlevi Hanedanlığı'nın el konulan mülklerinden ve taşınmazlarından sağlanan gelirlerin ve Şah'a yakın 51 sanayicinin el konulan servetlerinin *Bûnyâdlar*'a aktarılmış olması göz önüne alındığında, söz konusu bu kurumların özelleştirme sürecinde nasıl bir maddi kaynağı ellerinde bulundurarak hareket ettikleri açıklanabilir. Rafsancânî döneminde başlayan ve daha sonra Muhammed Hatemî döneminde devam eden özelleştirme hamleleri, sahip oldukları bu muazzam servet ile *Bûnyâdlar*'ı söz konusu mülklere talip olan en büyük satın alıcılar haline getirmiştir. Ayrıca yıllık bütçelerini açıklama zorunluluğu olmayan, sadece dini lidere hesap verebilirlikleri bulunan ve vergiden muaf bu kurumlar ucuz kredi ve döviz sağlama noktasında sahip oldukları ayrıcalıklar nedeniyle rasyonel bir iktisadi çerçeve çizilmesinin önünde büyük engel oluşturmaktadırlar.²⁷

Devrim Muhafızları ve *Bûnyâdlar*'ın yarattığı bu direnç nedeniyle muhtemel yatırımcıların zaten güven vermeyen İran pazarını tercih etmekten sakındıkları söylenebilir. Üstelik Rafsancânî döneminde akaryakıt ve doğal gaz gibi ürünlerde tüketicilere sağlanan devlet teşviklerinin azaltılması ve emtia fiyatlarında serbest piyasa kurallarının uygulanması doğrulturundaki girişimler sonuçsuz kaldığı için İran ekonomisinin liberal ekonomi politikaları ile devrim ideolojisi arasındaki sıkışmışlık durumu da aşılamamıştır. Günümüzde, siyasi etkinliği ile Devrim Muhafızları'nın ekonomik etkinliği ile *Bûnyâdlar*'ın sahip oldukları bu tartışmasız üstün konum değişmediği müddetçe İran'ın ekonomik sorunlarına çözüm bulunamayacağı görüşünü savunan taraflarda bulunmaktadır.

1997 yılında İran'ın 5. Cumhurbaşkanı olarak seçilen yenilikçi Muhammed Hatemî, nüfusunun %40'ı yoksulluk sınırının altında yaşayan, zengin su ve tarım kaynaklarına sahip olmasına rağmen gerekli yatırımlar yapılmadığı için temel gıda maddelerini bile yurtdışından almak zorunda kalan, kronik işsizlik ve enflasyon ile boğuşan bir İran devralmıştır. 1979 İran Devrimi'nin yirminci yılına gelindiğinde petrole dayalı ekonomik kısır döngü kırılmamıştır. Her ne kadar Hatemî

²⁵ Keneş, *İran Siyasetinin İç Yüzü*, 303

²⁶ Taşkın, *Devrim Sonrası İran'da Siyaset*, 44

²⁷ Taşkın, *A.g.e.*, 28, 34, 44

döneminde uygulanan “Ekonomik Rehabilitasyon Planı” neticesinde çıkarılan yasalar ile İran ekonomisinin neredeyse %90’ına hâkim devlet etkinliği %75’e düşürülebilmiş olsa da, İran ihracatı bu dönemde %80 oranında petrole bağımlı kalmaya devam etmiştir.²⁸

1997-2005 yılları arasında üst üste iki dönem cumhurbaşkanlığı yapan Hatemî ekonomide bankacılık sektörünün kamu denetiminden çıkarılması ve dış yatırımların teşvik edilmesi yönünde bir takım girişimlerde bulunmuştur. Ancak mecliste çoğunluğu elde eden muhafazakâr kanadın hükümet tarafından çıkartılan yasaların yürürlüğe girmesi noktasındaki engelleyici eylemleri bazı ekonomi politikalarının işlerliliğini baltalamıştır.²⁹ Nitekim hükümetin hareket alanını kısıtlayan bu rejim güdümündeki bürokrasi Rafsancânî ve Hatemî dönemlerinde ekonomide beklenen gelişmenin kaydedilmesini engellemiştir. Bu bağlamda, 2005 yılında İran’ın yeni cumhurbaşkanı olarak seçilen Madmud Ahmedînejâd’ın seçim çalışmaları haleflerinin ekonomi politikalarının eleştirilmesi ekseninde şekillenmiştir.

Her ne kadar Ahmedînejâd birinci dönem cumhurbaşkanlığında finansmanı petrol gelirlerinden sağlanan, dar gelirli ailelere ucuz kredi sağlayarak küçük ve orta ölçekli işletmelerin kurulmasını destekleyen ve işsizliğe kısa süreli bir çözüm getiren “Adalet Payı” girişimi ve gençlerin istihdamını hedefleyen “İmam Rıza Mihr” fonu bir nebze olsun fark yaratmış olsa da kalıcı bir ekonomik yapı oturma noktasında başarılı olamamıştır. Aynı zamanda her türlü vergi denetiminden muaf, devlet ve kamu bankaları tarafından kayırılan *Bûnyâdlar*’ın rüşvet ile iş yürütüş biçimleri Ahmedînejâd döneminde iyice denetlenemez hale gelmiştir.³⁰

Ahmedînejâd’ın ekonomi politikası dört temel ilke üzerinde şekillenmiştir: i) hükümetin ekonomide etkin fakat liberalleşme ve özelleştirme eksenin karşısında bir konumda bulunması; ii) hükümetin zenginliğin ve gelirin yeniden dağıtımı hususunda düşük gelirli ve fakir ailelerin yararına hareket etmesi; iii) mali politikalarda muhafazakar bir yapı yerine petrol gelirlerinin özellikle gelişmekte olan bölgelerdeki ve kırsaldaki projelere aktarıldığı bir yapının tesis edilmesi; iv) İran’daki finansal kurumların, özellikle devlet bankalarının, ticari ve parasal konulardaki rollerinin hükümete devredilmesi.³¹ Özellikle üçüncü ve dördüncü ilkenin uygulanması noktasında mevcut bürokrasinin kuvvetli direnci ile karşı karşıya kalan Ahmedînejâd hükümetinin uygulamaları başarısızlığa uğramış ve % 20’lerin üzerinde yüksek enflasyon oranları nedeniyle halkın tepkisini çekmiştir. Üstelik ikinci dönem cumhurbaşkanlığında doğrudan dini lider Hamaney’i kendisine rakip görerek yaptığı sivri çıkışlar neticesinde içinden geldiği muhafazakâr kanat tarafından da “dönek” olarak adlandırılmıştır.

²⁸ Keneş, *İran Siyasetinin İç Yüzü*, 303-305

²⁹ Nader Habibi, “The Iranian Economy in the Shadow of Economic Sanctions”, *Crown Center for Middle East Studies*, No.31 (October 2008), 4

³⁰ Keneş, *A.g.e.*, 424,431

³¹ Habibi, *The Iranian Economy*, 4

Ahmedînejâd döneminden sonra, öngörülemeyen bir şekilde cumhurbaşkanı seçilen ve şaşkınlığın ardından büyük umutlar bağlanarak göreve gelen Hasan Ruhanî döneminin ivedilikle çözüm bekleyen üç önemli konusundan birisi elbette ekonomidir.³² Günümüz koşullarında devrim ideolojisinin köstek olmaktan öteye gitmediği İran'daki yapı ve ikileleriyle İran ekonomi politikası tehlike çanları çalmaktadır. İran'ın mevcut nükleer çalışmaları nedeniyle karşı karşıya kaldığı dış ekonomik yaptırımların bu kötüye gidişte bir etkisi olduğu elbette bilinmektedir; ancak İran ekonomisi söz konusu bu yaptırımlardan önce de sahip olduğu insani ve doğal kaynaklar (sadece petrol değil) nazarında kendisinden beklenen verimliliği gösterememiştir. Bu noktada, söz konusu ilerlemeyi yakalayamayan İran ekonomisinin temelinde barındırdığı ikilemlerin neler olduğunu açıklayabilmek önem arz etmektedir.

2. İRAN EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ VE İKİLEMLERİ

İran'ın ekonomik hedeflerinin gerçekleşmesinin önündeki en başta gelen engel teokratik oligarşi üzerinden şekillenen, devrimle birlikte İran'da uygulanmaya başlanan ve 1989'da Humeyni'nin ölümünden sonra büyük ölçüde değişime uğrayan “velayet-i fakih”³³ yapısıdır. Kimi aşırı İran karşıtlarının “içinde bulunduğu zamana ait olmayan, gerici ve yabancı düşmanı”³⁴ olarak nitelendirdiği bu yapının ekonomik büyümenin önünü tıkadığı aşıkârdır. Bununla birlikte İran siyasetinde etkin aşırı muhafazakâr zümrelerde söz konusu bu karşıt eksenin bakış açısını güçlendirircesine, “gerçek ekonomik gelişmenin yabancı modellerin İran'a adapte edilmesi ile değil, İran'ın kendi bahçesinde yetişmiş (home-grown), hakiki ve İslami bir değerler dizisi ile mümkün olduğu” savunulmaktadır.³⁵

³² Dr. Hasan Ruhanî resmi olarak 4 Ağustos 2013 tarihinde cumhurbaşkanlığı görevini Mahmud Ahmedînejâd'tan teslim aldı. Ruhanî'yi bekleyen üç önemli konu ise ekonomi, nükleer çalışmalar nedeniyle İran'ın dış politikada yaşadığı sıkışmışlık durumu ve aralarında Mir Hüseyin Musavî ve Mehdi Kerrubî'nin de bulunduğu siyasi tutukuların salıverilmesi. Ruhanî'nin “yol gösterici” olarak Rafsancanî'ye bağlı olduğu ve kabinesini Hatemî döneminin etkin siyasetçilerinden oluşturduğu biliniyor. Ancak İran'da mevcut devlet egemen siyasi ve ekonomik yapıyı aşmayı başarıp, çözüm bekleyen bu sorunlara nasıl bir yaklaşımda bulunacağı ise önümüzdeki dönemin merakla beklenen konusu.

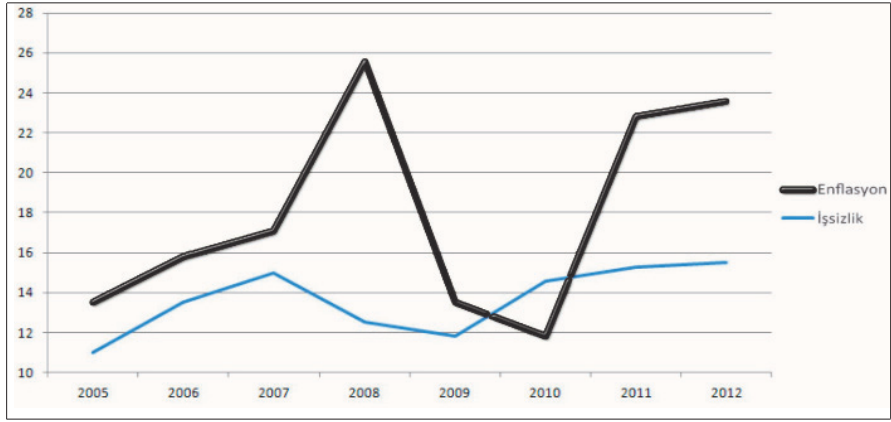
³³ “Velayet-i Fakih” ideolojisi Şii inancına dayanmaktadır. Kayıp olan on ikinci imamın yeryüzündeki temsilcisi ve o gelene kadar Müslümanların rehberi olarak kabul edilen dini lidere yüklenen hem politik hem de ruhani görevdir. Humeyni'ye gelene kadar “Velayet-i Fakih” kavramı kendi malları üzerinde tasarrufu olmayan çocukların yada akıl hastalarının yerine vasilik yapan kişiler için kullanılırdı. Humeyni ile bu kavram politik bir kimlik kazanmış ve kendisinin geliştirdiği “İslam devleti” kavramının temelini oluşturmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Serkan Taftioğlu, *Humeyni: İran İslam Devrimi*, (İstanbul: Kripto Yayınevi, 2010); Bülent Keneş, *İran Siyasetinin İç Yüzü*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013); Jahangir Amuzegar, “Iran's Theocracy under Siege”, *Middle East Policy*, Volume 10, No:1,2003

³⁴ Jahangir Amuzegar, “Iran's 20-Year Economic Perspective: Promises and Pitfalls”, *Middle East Policy*, Volume 16, No:3, 42

³⁵ Amuzegar, *A. g. e.*, 43

Esasında 30 yıldan fazla bir süredir hükümetlerin beşer yıllık kalkınma planlarına harfiyen bağlı kalınmak kaydıyla yürütülmeye çalışılan bu ekonomik model ile hedeflenen ekonomik verimliliğe ulaşamadığı gözlemlenmiştir. Her ne kadar 2007-2009 döneminde kısa süreli bir düşüş eğilimi göstermiş olsa da 2012 yılı verilerinde % 16'lara yaklaşan işsizlik oranı İran için ivedilikle çözüm bekleyen konuların başında gelmektedir. Üstelik nüfusunun neredeyse yarısını oluşturan gençler arasındaki işsizlik oranının daha da yüksek³⁶ olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, 1985 ve 1990 yıllarındaki istisnai düşüşler dışında 1979 İran devriminden bu yana kronik bir hal alan enflasyon ne yazık ki %20'ler seviyesinde seyretmektedir.

Grafik 1: İran İşsizlik ve Enflasyon Oranları (%)

Kaynak: Indexamundi ³⁷

Belki küçük, soyutlanmış, sadece tarım üretimine bağımlı ve otarşik (kendi kendine yeten) yapıdaki bir ada ülkesi için İran'daki gibi içe dönük bir değerler dizisinin işlerliği mümkün olabilir. Ancak 79 milyona yaklaşan nüfusu³⁸ ve gayri safi yurtiçi hâsılasının neredeyse %40'ı dış ticarete bağımlı olan bir ülke için böylesi katı ve kapalı bir sistem uygulanabilir olmaktan çıkmıştır. Zira sahip olduğu zen-

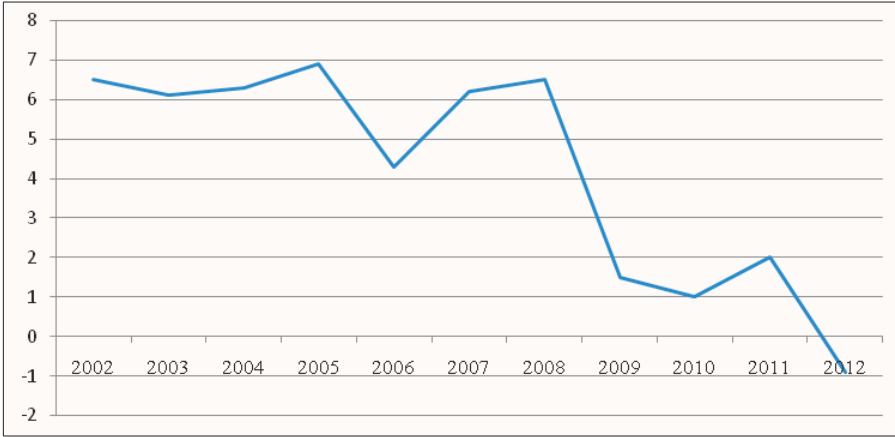
³⁶ Genç nüfustaki işsizlik oranının %23 üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Kaynak: Indexamundi http://www.indexmundi.com/iran/youth_ages_15-24_unemployment.html (erişim tarihi: 05.08.2013)

³⁷ Yıllar bazında İran'ın işsizlik oranları için: http://www.indexmundi.com/iran/unemployment_rate.html (erişim tarihi: 05.08.2013) Yıllar bazında İran'ın enflasyon oranları için: [http://www.indexmundi.com/iran/inflation_rate_\(consumer_prices\).html](http://www.indexmundi.com/iran/inflation_rate_(consumer_prices).html) (erişim tarihi: 05.08.2013)

³⁸ İran nüfusunun %44.4'ünü 25-54 yaş arası oluştururken, %44.7'si 0-24 yaş aralığındadır. Ülke nüfusunun neredeyse yarısının genç nüfus olması ve arkadan bu genç nüfusu besleyecek yeni bir kuşağın geliyor oluşu, İran'ın önümüzdeki 30 yıl için insan kaynağı açısından zorlanmayacağı bir göstergesi olarak algılanabileceği gibi, söz konusu bu nüfusun istihdamı konusunda kesin ve kalıcı adımlar atılmaması halinde kronik haldeki işsizlik ve enflasyonun yaratacağı bir başka halk ayaklanmasının da habercisi olmaya adaydır.

gin enerji kaynakları³⁹ ve bu kaynaklardan elde edilen gelirler göz önünde bulundurulduğunda İran toplumundaki refah düzeyinin daha yüksek olması beklenmektedir. Ancak söz konusu bu kaynaklardan elde edilen gelirin %70'inin devlet bütçesine aktarıldığı İran'da yıllık büyüme oranı 2012 verilerine göre %-1 düzeyindedir. 2002-2008 döneminde büyüme oranlarındaki dalgalı seyir aynı dönemde dünyada yükselen petrol fiyatlarından kaynaklanmaktadır. Fakat 2011 yılından bu yana yaşanan ani düşüşte uygulanan ekonomik yaptırımlarında payı olduğu bilinmektedir.

Grafik 2: İran yıllık büyüme oranı (%)

Kaynak: Indexmundi⁴⁰

Veriler ışığında yapılan değerlendirmeler İran için 2012 yılını⁴¹, İran-İrak Savaşı'nın sona erdiği 1988'den bu yana ekonomik anlamda en kötü yıl olarak göstermektedir. Özellikle kişi başına GSYİH'nin % -22.3 oranındaki düşüşü mevcut durumu doğrular niteliktedir. Özellikle ihracatının % 80'i petrole bağımlı⁴² olan İran'ın uygulanan yaptırımlar nedeniyle kaybı bir yıl içinde 15 milyar \$'dan fazladır. Aynı şekilde ana ithalat kalemleri olan endüstri malzemeleri, gıda mad-

³⁹ İran, kanıtlanmış petrol rezervi ile Suudi Arabistan, Venezüella ve Kanada'dan sonra dünyada dördüncü, doğal gaz rezervinde ise Rusya'dan sonra dünyada ikinci sırada yer almaktadır. 137 milyar varil ile dünyadaki toplam petrol rezervlerinin %9.3'üne, 1.046 trilyon kübik fit ile dünyadaki toplam doğal gaz rezervinin %15.7'sine sahip olan İran, Dünya Bankası verilerine göre "yüksek-orta gelirli ülkeler" grubunda yer almaktadır. The World Factbook, CIA <http://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2178rank.html> (erişim tarihi:29.03.2013); Keneth Katzman, "Iran Sanctions", (Congressional Research Service, RS20871,2011) <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RS20871.pdf> (erişim tarihi:21.03.2013)

⁴⁰ Yıllar bazında İran'ın büyüme oranları: http://www.indexmundi.com/iran/gdp_real_growth_rate.html (erişim tarihi: 05.08.2013)

⁴¹ İran'da mali yıl 21 Mart tarihinde başlamaktadır. Bu nedenle tabloda paylaşılan 2012 verileri 21 Mart 2012 ile 20 Mart 2013 tarihleri arasını kapsamaktadır.

⁴² İran'ın petrol dışındaki başlıca ihracat kalemleri kimyasal ve petro-kimyasal ürünler, meyve, kabuklu yemiş (ceviz, fındık gibi), hurma ve halıdır.

deleri ve teknik hizmetlerde İran'ın kaybı 10 milyar \$'a yaklaşmaktadır. Bunun yanı sıra, petrol dışındaki ihracatının herhangi bir düşüş kaydetmemesi (ve hatta bir miktar yükselmiş olması) İran ekonomisinin petrole bağımlı yapıyı kırması halinde ekonomik anlamdaki kısır döngünün önüne geçebileceğini göstermektedir. Aynı şekilde, %50.6'lık pay ile sektörel dağılımda ilk sırada yer alan hizmetler sektörü⁴³ ve %38.4'lük pay ile ikinci sırada yer alan sanayi sektörü⁴⁴ neredeyse tamamen devlet denetimindedir ve İran'ın nükleer çalışmalarından mütevellit söz konusu sektörlerle uygulanan yaptırımlardan doğrudan etkilenmiştir.⁴⁵

Tablo 1: İran'ın Anahtar Ekonomik Verileri

	21 Mart 2011/ 20 Mart 2012	21 Mart 2012/ 20 Mart 2013	21 Mart 2013/ 20 Mart 2014
Kişi Başına GSYİH	4.589 \$	3.564 \$	2.853\$
Kişi Başına GSYİH Düşüş Oranı	% -18.6	%-22.3	%-19.9
Petrol ve Doğal Gaz İhracatı	81.7 milyar \$	66.2 milyar \$	75.8 milyar \$
Petrol Dışındaki İhracat (Hizmetler Sektörü Dahil)	31.9 milyar \$	34.1 milyar \$	34.8 milyar \$
İthalat	71.0 milyar \$	62.3 milyar \$	59.9 milyar \$

Elbette söz konusu bu temel verilerden yola çıkarak İran ekonomisindeki gidişatın tek sorumlusunun rejim olduğu söylenemez. Daha önce bahsi geçen “velayet-i fakih” ideolojisinin sosyolojik, politik ve kültürel birçok derin etkisi olduğu gibi, ekonomik tıkanmışlığında önünde bir engel yarattığı da aşikârdır; tıpkı diğer otokratik düzenlerde olduğu gibi. Ancak bu yapının varlığını olumsuz anlamda besleyen ve hatta zaman içerisinde İran'ın devrimi başlatan fikirden bambaşka bir yere savrulmasına neden olan bir diğer unsur bu topraklarda hâkim devlet yapısı ve politik algıdır.⁴⁶ Nitekim söz konusu bu algı düzleminde şekillenen “velayet-i

⁴³ Hizmetler sektörü tüm kamu hizmetlerini kapsayacak şekilde, ticaret, bankacılık, finans, sigorta, turizm ve taşımacılık faaliyetlerini kapsamaktadır ve neredeyse tamamen devlet denetimindedir.

⁴⁴ Sanayi sektörü petrol, doğal gaz, savunma, otomotiv ve madencilik alt sektörlerinden oluşmaktadır.

⁴⁵ Curtis ve Hooglund, *Iran: A Country Study*, 354

⁴⁶ Kabul edilmelidir ki, demokrasi kültürünü bir topluma oturtabilmek zaman ve emek isteyen zorlu bir süreçtir. Günümüzde dünyanın herhangi bir yerinde, etimolojik kökeni Antik Yunan'a dayanan ve saf halinin yine o dönemlerde uygulandığını sandığımız bu yönetim biçiminin tam ve doğru olarak yerleştiğini gördüğümüz bir örneği bulmak güçtür. Ancak bu durum demokrasinin toplumlara ve halklara sağlayacağı, yaşam hakkından kaynaklanan değerler bütününe hiçbir zaman uygulanamayacağı anlamına da gelmemektedir. Üstelik oryantalist bakış açısının o kendine dönük ego merkezli algısı İslam ile demokrasinin aynı potada eritilemeyeceği tezinden hareketle yüzyıllardır süren bir “din merkezli ayrışmanın” altını beslemektedir. İslam'ın demokrasi ile bir kulvarda var olup olmayacağı olgusu söz konusu bu makalenin konusu değildir. Ancak kendisini İslam ile özdeşleştiren bir devlet

fakih" bir yönetim şekli olarak düşünölmelidir.

Bu noktadan hareketle söylenebilir ki, İran'ın yönetim şekli 1979'dan bu yana "bizden" (*khodi*) ve "diğerleri" (*gheyrkhodi*) şeklindeki bir ayrıştırmayı hem iç siyasetin hem de dış siyasetin her alanında uygulamaktadır.⁴⁷ Özellikle "biz" başlığı altındaki devlet, bu coğrafyanın vazgeçemediğı patrimonyalizm algısının özüdür. İran'da karar alıcı tüm birimler dini liderin otoritesinden tamamen bağımsız hareket edemezken, anayasaya göre hareket esnekliğı olan bazı kurumların⁴⁸ "biz" algısı üzerinden misyonlarını sürdürdüğü gözlemlenmektedir. Ayrıca Fars kültürünün bin yıllık geleneğı olan "politik satraplık" (ölke topraklarının idari birimlere, eyaletlere ayrılması) sayesinde din adamları, askeri ve teknokratik güç toplulu üzerinde benzersiz bir denetim mekanizması kurabilmektedir. (Söz konusu bu denetimin uygulayıcıları olarak Devrim Muhafızları'nın ve Bûnyâdlar'ın etkinliğinden bir önceki bölümde bahsedilmiştir.) Böylesi bir bürokratik egemenliğin ortasında seçimle göreve gelen cumhurbaşkanının konumu ise tartışmalıdır. Zira dini liderin "rejimin bekası" adına, atamasını cumhurbaşkanının yaptığı bir devlet görevlisinin yetkilerini elinden aldığı durumlarla bile karşılaşılmıştır.⁴⁹

Aşırı merkeziyetçi devlet yapısı, şeffaflıktan yoksun bürokrasi ve yetersiz mali disiplinle birleştiğinde ortaya verimsiz bir ekonomik tablonun çıkması kaçınılmazdır. Değeri yaklaşık 120 milyar dolar olduğı tahmin edilen devlet teşebbüslerinin sahip olduğı toplam varlığın ancak 22 milyar dolarlık kısmı "adaletli paylaşım" ilkesi gereğı topluluğun alt tabaka ya da fakir olarak adlandırılan kesimlerine dağıtılırken, 7 milyar dolarlık bir değer hazinenin ertelenmiş borçlarına bedel olarak Sosyal Güvenlik ve Emeklilik Fonu'na aktarılmaktadır. Söz konusu toplam varlığın 11 milyar dolarlık bir kısım yine kısmen ya da tamamen devletin sahip olduğı ya da yönettiğı (parastatal) kuruluşların hakim olduğı Tahran Menkul Kıymetler Borsası ile ortak paylaşımındadır. Üstelik toplam varlıktan geriye kalan 80 milyar dolarlık servetin 40 milyar doları stoklarda eriyerek atıl duruma gelirken geride

ve onun karşısında demokrasinin savunuculuğunu yaptığını iddia eden bir coğrafya varken ekonomi üzerine yapılmaya çalışılan bir değerlendirmenin hangi politik algı üzerinden şekillendiğinin anlayabilmenin de faydası olacaktır. Zira söz konusu husumet eksenli bu algı, makalenin ilerleyen bölümlerinde bahsi geçecek olan İran üzerinde uygulanan ekonomik yapıtlarının çıkış mantığını ve bunun karşısında yer alan İran'ın gösterdiği tepkilerin nedenini de açıklamaktadır.

⁴⁷ Amuzegar, "Iran's 20-Year Economic Perspective: Promises and Pitfalls",43

⁴⁸ Burada bahsi geçen kurumlar: Danışmanlar Konseyi (*Meclis-i Hobregan*), Anayasa Koruma Konseyi'nin (*Şura-i Negahban-ı Kanun-i Esasi*), Uzmanlar Meclisi Konseyi (*Mecme-i Teşhis-i Maslahat-ı Nizam*), Ulusal Güvenlik Konseyi (*Şura-i Aliye Emniyete Melli*) dir.İran'da karar alma mekanizmalarının yapısına dair ayrıntılı bilgi için bakınız: Seçkin Berber, "İran'da Yaklaşan Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: Muhtemel Adaylar", BİLGESAM Analiz, (Şubat 2013) http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2320:randa-yaklaancumhurbakanl-secimleri-muhtemel-adaylar&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150 (erişim tarihi: 07.08.2013)

⁴⁹ Dini lider Ayetullah Ali Hamaney, Mahmud Ahmedînejad'ın cumhurbaşkanı olarak atadığı İsfendiyyar Rahim Meşşai'yi "sapkın" olduğı gerekçesiyle görevinden aldı. Dini liderin anayasaya göre doğrudan böyle bir yetkisi bulunmamaktadır.

kalan 40 milyar dolarlık kısmının nereye aktarıldığı bilinmemektedir.⁵⁰

Bununla birlikte söz konusu bu kapalı ve şeffaf olmayan bürokratik yapı İran ekonomisinin neredeyse tüm alanlarına egemendir. Ücretler, maaşlar, kambiyo kurları, faiz haddi, bankaların borç verme kotaları, endüstri, tarım ve ticaret sektörleri doğrudan bu yapının denetimindedir. Üstelik yukarıda bahsedildiği üzere, “biz” ve “ötekiler” algısı üzerinden şekillenen bir yönetim şeklinin bir unsuru olarak politik arenada ayrı görüşlerde olmak, sayılan bu ekonomik parametrelerin ve alanların işlerliğini etkilemekte, verimliliği düşen ekonominin daraldığı noktada ise doğrudan etkilenen kesim yine nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturan mavi ve beyaz yakalı işçiler, köylüler ve gençler olmaktadır. İran ekonomisinin en temel ikilemi işte bu düzlem üzerinden okunabilmelidir.

Genel olarak bu sisteme bağlı bulunan İran ekonomisinin yol almaya çalıştığı fay hattında artık karakteristik olarak yer etmiş bazı önemli hususlara da ayrıca dikkat çekmek faydalı olacaktır:

“İran ekonomisi büyük ölçüde petrole bağımlı bir ekonomidir. Dünyadaki ekonomik ve politik dalgalanmalar sonucunda yaşanan hızlı iniş ve çıkışlardan İran iç piyasasının hemen etkileniyor oluşu İran ekonomisini kırılgan hale getirmektedir. 1979-1981, 1986-1989 ve 1993-1999 yıllarında dünyada yaşanan petrol fiyatlarındaki hızlı düşüş İran ekonomisinde durgunluğa ve gerilemeye sebep olurken, 1982-1985, 1990-1992 ve 2000-2005 yılları arasında yükselen petrol fiyatlarından İran büyük kazanç sağlamıştır. Ancak kısa vadede bu kadar ani dalgalanmalar sağlam ve kalıcı bir ekonomik alt yapı olmadığı için kâra dönüştürülememiş ve hatta iç pazardaki tüketim dengesizliği zaman zaman enflasyonun artmasına da neden olmuştur.⁵¹”

İran ekonomisi içe dönük ve nispeten kapalı bir ekonomidir. İranlı karar mercileri doğrudan yabancı yatırıma sıcak bakmamakta ve yüksek gümrük vergileri uygulamaktadır. Ayrıca tüm bankacılık ve ticaret işlemlerinde ve para akışında devletin dikkat çekici bir denetim mekanizması bulunmaktadır.⁵² Bankacılık sektörünün neredeyse %90'ını kapsayan 11 büyük ticari ve yatırım bankası devlet tarafından kurulmuştur ve faaliyetleri hükümet tarafından denetlenmektedir. Üstelik bilançoları açık ve şeffaf olmayan bu bankaların işlenmeyen borçlarının ne kadar ol-

⁵⁰ Amuzegar, “Iran’s 20-Year Economic Perspective: Promises and Pitfalls”, 45

⁵¹ Jahangir Amuzegar, “Iran’s Economy: Status, Problems and Prospects”, Wilson Center Publications, 12 <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/JahangirAmuzegarFinal.pdf> (erişim zamanı: 07.08.2013)

⁵² Amuzegar, A.g.e., 13

duğu bilinmemektedir.⁵³ Bu görüntü İran pazarını tercih edilebilir kılmadığı gibi İran'ı uluslararası alanda diğer ülkelerle etkileşime girmekten de alıkoymaktadır.

İran'da devletin vergi gelirleri oldukça azdır. Zira ticari alanda faaliyet gösteren kuruluşların yaklaşık %40'ı vergiden muafır. Üstelik toplanan vergiler kamu gelirlerinin sadece % 25'ini, GSYİH'nın ise % 6'sını oluşturmaktadır. Bununla birlikte işletmelere hammadde ve teçhizat, hane halkına özellikle temel gıda ve hizmetler (petrol, doğal gaz ve elektrik) konularında mali destek sağlamaktadır.⁵⁴ Oysa sosyal devletin zenginliğin paylaşımı noktasında takip etmesi gereken yol bu olmamalıdır. Zira, ekonomik darboğazların yaşandığı dönemlerde hazine kaynakları yönetememe noktasında yetersiz kaldığı için bu politikanın halk üzerindeki bedeli daha da ağırlaşmaktadır. Nitekim, 2010 Aralık ayında Ahmedinejad hükümetinin sübvansiyonların yeniden tahsis edilmesi noktasındaki hamlesi,⁵⁵ 2011 yazında yeniden başlayan yaptırımlarla birleşince ekonomik daralma keskinleşmiştir.

Bununla birlikte nüfusunun neredeyse yarısı kırsal kesimde yaşayan İran'da tarım sektörü GSYİH'dan ancak %11 oranında pay alabilmektedir. Bu duruma neden olarak sadece toplam yüzölçümünün sadece %11'lik kısmının ekilebilir arazilerden oluştuğu neden olarak gösterilemez.⁵⁶ Zira, tarım ürünleri stokunun doğru yönetilememesi ve dağıtım teknolojilerinden faydalanılmaması noktasındaki yanlışlar nedeniyle üretimin %30'u zayı olmaktadır. Aynı şekilde tarım alanlarını besleyecek su kaynaklarının doğru donanım ve beceri ile yönlendirilememesi %40 oranında bir kayba işaret etmektedir. Hükümetin sağladığı mali desteğe rağmen buğday, pirinç ve temel gıda maddelerinin ithal ediliyor oluşu ise tarım sektörünün bir başka ironisi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁷

⁵³ Amuzegar, "Iran's 20-Year Economic Perspective: Promises and Pitfalls", 46

⁵⁴ Amuzegar, "Iran's Economy: Status, Problems and Prospects", 14

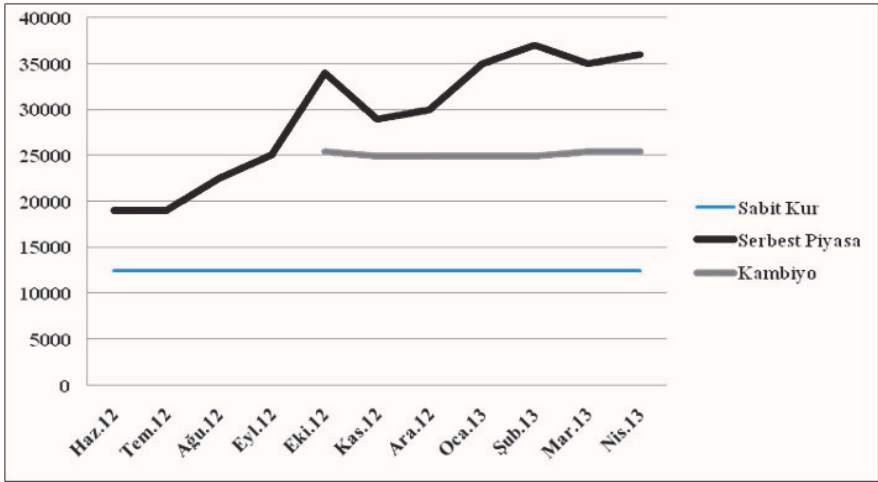
⁵⁵ 40 milyar \$'lık kaynağın % 80'i yaklaşık 63 milyon vatandaşa, % 20'si ise ticari işletmelere aktarılmaktaydı ve hazine bu kaynaktan pay alamıyordu. Ahmedinejad hükümeti hazinenin üzerindeki bu yükümlüğünü ortadan kaldırmak ve hükümetin etkinliğinin arttırmak için kaynağın %60'ının düşük gelir sınıfı vatandaşlara, %30'unun sanayi sektörüne ve % 10'unu ise hazineye aktarılması yönünde bir uygulamaya girişmiştir. Ancak bu durum özellikle temel gıda maddelerinin (buğday, pirinç, yağ, süt ve şeker) ve ulaşım hizmetlerinin içinde bulunduğu tüketici endeksi havuzunun şişmesine ve enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Sübvansiyonların etkilerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız: Bijan Khanjehpour, "An Analysis of the Iranian Economy", *Konrad Adenauer Stiftung*, (November 2009), 5 http://www.kas.de/wf/doc/kas_18205-544-2-30.pdf (erişim tarihi: 15.08.2013)

⁵⁶ Özellikle Hazar denizi kıyısında, ülkenin kuzeybatı ve batı bölgelerinde yetişen tarım ürünleri pirinç, arpa, mısır, pamuk, şeker pancarı ve şeker kamışı, çay, tütün, meyve ve sebze, patates, baharat (kimyon, safran ve sumak) yanında İran'da hayvancılıkta yaygındır. Curtis ve Hooglund, *Iran: A Country Study*, 354

⁵⁷ Bijan Khanjehpour, "Iran's Need for Agricultural Reform", *Al-Monitor*, 9 July 2013 <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/07/iranian-president-rouhani-should-promote-agricultural-re->

Nitekim, İran kaynakların büyük ölçüde boşa kullanıldığı bir ekonomik performans sergilemektedir. Listede enerji israfı da yer almaktadır. Rafineriler ve demir, alüminyum, çimento ve petrokimyasallar gibi enerjiye dayalı endüstrilerde, petrol ve doğal gazı neredeyse dünya standartlarının üç katından fazla sarf etmektedir. İran'ın yıllık enerji sarfiyatının bir yılda 30 milyar dolara yakın olduğu tahmin edilmektedir. Üstelik aralarında ağır sanayi, ticaret, ulaşım, iletişim gibi kilit sektörlerinde bulunduğu alanlara yine devlet denetiminde atanan yöneticilerin bilgi ve deneyim eksiklikleri, insan kaynağı israfını da İran ekonomisinin kronik sorunları arasında dâhil etmektedir.⁵⁸

Grafik 3: Riyal / Dolar Değişim Oranları⁵⁹

Bununla⁵⁹birlikte, İran ekonomisinin neredeyse devrimden bu yana değişmeyen bir diğer özelliği ise baş etmek zorunda kaldığı ekonomik yaptırımlardır. 1979'daki ABD rehiner krizinden bu yana belirli dönemlerde farklı kapsamlarda yaptırım ve kısıtlamalara maruz kalan İran'ın söz konusu durumdan büyük ölçüde etkilendiği için ekonomisini toparlayamadığı yönünde görüşler olduğu gibi, İran'daki mevcut ekonomik sorunların doğrudan bu yaptırımlardan değil, yukarıda açıklanmaya çalışılan yapı ve özelliklerden kaynaklandığını iddia eden taraflarda bulunmaktadır.

3. YAPTIRIMLARIN İRAN EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Siyasi ve ekonomik yaptırımların uluslararası anlaşmazlıklarda bir araç olarak kullanılması devletlerin 1960'lar ve 1970'ler boyunca en fazla tercih ettikleri eğilim olmuştur. Özellikle Soğuk Savaşın sona ermesiyle, 1990'lar boyunca ABD

form.html (erişim tarihi: 15.08.2013)

⁵⁸ Amuzegar, A.g.e., 46

⁵⁹ Khajehpouy, "Iran's economic suffering", s.28

İrak'ta, Sırbistan'da ya da Küba'da elindeki yaptırım tehdidini kullanmaktan imtina etmemiştir. Fakat bugün İran için de uygulanan ekonomik yaptırımların gerçekten başarılı olup olmadığı büyük bir tartışma konusudur.⁶⁰ Zira Pape'in de vurguladığı gibi ekonomik yaptırım uygulanan ülke yaptırımların dayandığı faaliyetlerinden vazgeçmek yerine söz konusu çalışmalara hız vererek devam etmiştir. Üstüne üstlük uygulanan yaptırımlar o ülkenin iç siyasetinde “milliyetçi bir tepkiyi” (nationalist backlash) de körüklemiştir.⁶¹

Nitekim nükleer çalışmaları nedeniyle 2011 yılından bu yana ABD ve AB üyesi on bir ülkenin ekonomik yaptırımlarına maruz kalan İran, söz konusu araştırmalarına ara vermediği gibi füze başlığı yapmış olduğuna dair haberleri de yalanlamamaktadır. Ayrıca geçtiğimiz Haziran ayında yarışan 8 cumhurbaşkanı adayından muhafazakâr Kanada mensup 5 adayın dış politika savları yaptırım uygulayan ülkelere yönelik hasmane bir üslup üzerinden şekillenmiş ve dini-milliyetçi söylemin bir noktada zeminini beslenmiştir. Esasında İran'ın kimi zaman şiddeti artıran bu “Batı karşıtlığı” algısının nedeni Zakaria'nın da vurguladığı gibi dünyanın İran'dan nasıl gözüktüğüyle de alakalıdır:

“Etrafı Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan ve İsrail gibi nükleer güçlerle çevrili; Irak ve Afganistan sınırında Amerikan askerleri var. Başkan Bush defaten, İran'daki rejimi açıkça gayrimeşru olarak gördüğünü ve devirmek istediğini söylediği gibi, bu şekilde düşünen bazı grupları da maddi olarak destekledi. Eğer siz Tahran olseydiniz, bu sizi nükleer programınızdan vazgeçirebilir miydi?”⁶²

Nitekim Bush yönetiminden sonra iktidarı devralan demokrat başkan Barack Obama'nın doğrudan İran'ı hedef gösteren bir tutumu olmamış olsa da, İran'ın çevresini sarmış böylesi bir düzende varlığını koruyabilmek yönündeki algısı nükleer silaha sahip olabilmek üzerinden şekillenmektedir. Özellikle ABD'nin İran nükleer programını BM Güvenlik Konseyi'nde gündeme taşımaya sonucunda başlatılan yaptırımlar ilk etapta İran'ın nükleer enerji programını ve balistik füze projelerini sürdürmesini engellemeye yönelik olmuştur. Daha sonra İran bankalarının yurtdışı faaliyetlerini ve enerji sektörünü kapsayacak şekilde

⁶⁰ Konuya ilişkin ayrıntılı akademik tartışmalar için bakınız: “The Impact of Sanctions on Iran, the U.S. and the Global Economy”, Youtube video, 56:55, NIAC tarafından yüklenmiş, 4 October 2011 <http://www.youtube.com/watch?v=y9R4bjo-RWQ> (erişim tarihi:07.08.2013)

“Iran's Economic Health and the Impact of Sanctions”, Youtube video, 1:34:57, Carnegie Endowment tarafından yüklenmiş, 29 April 2010 <http://www.youtube.com/watch?v=xKnlgnca3AE> (erişim tarihi:07.08.2013) “Iran's Economy”, Youtube video, 1:26:53, IISS tarafından yüklenmiş, 5 October 2011

<http://www.youtube.com/watch?v=fdCB1eVCcWc> (erişim tarihi: 07.08.2013)

⁶¹ Robert A. Pape, “Why Economic Sanctions Do Not Work”, *International Security*, Volume 22, No. 22 (Autumn 1997), 106-108

⁶² Fareed Zakaria, *Post-Amerikan Dünya*, çev. Meral Öztoprak Sağır ve Eren Sağır, (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2013), 246-247

genişletilen yaptırımlar⁶³ bugün nispeten büyüme eğilimi gösteren İran ekonomisini keskin bir düşüşle karşı karşıya bırakmıştır.

Uygulanan ekonomik yaptırımlar; ihracatta askeri teçhizat, petrol, doğal gaz ve petro-kimyasalları, ithalatta ise askeri teçhizat, işlenmiş petrol ürünleri, bankacılık, finans ve sigorta sektörlerini kapsayacak işlemleri ve gemicilik (özellikle Hürmüz Boğazı ve Fars Körfezi üzerinden ilerleyen ticaret) sektörlerini içermektedir. 2012 Ocak ayında günlük 2.3 milyon varil olan İran petrol ihracatı 2013 Mayıs ayı itibariyle günlük 1.2 milyon varile düşmüştür. Bu durum yıllık petrol gelirlerinde yaklaşık %45'lik bir kayba tekabül etmektedir. İran Merkez Bankasının verilerine göre 2006-2007 döneminde petrol ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı %84,9 düzeyindeyken, 2010-2011 döneminde %78,9 düzeyinde gerilemiştir.⁶⁴ Diğer taraftan Hindistan, Japonya ve Güney Kore'nin İran'dan ithal ettikleri petrol miktarını azaltmaları beklense de, Çin'in İran ile arasındaki petrol ve petrol ürünlerine bağlı ticareti kesmemesi düşüşe rağmen bu sektörün mukavemet gösterebileceğinin işareti olarak düşünülebilir.

Bununla birlikte, finans sektörü yaptırımlardan büyük ölçüde etkilenen sektörlerin başında gelmektedir. Bankacılık sektörü büyük ölçüde işlem yapamaz hale gelmiştir.⁶⁵ Para transferlerinin önündeki engeller nedeniyle ticarete takas yöntemi ya da tedavüldeki para (hard currency) tercih edilmeye başlanmıştır. Yaptırımlar neticesinde İran'da ithalat yapmak % 5 – 10 oranında pahalılaşmıştır. Çoğu ticari şirket bankacılık işlemlerine yüksek oranlarda masraf ödememek için ihracat karşılığı mal bedeli üzerinden ithalat yapmayı tercih etmektedir. Bu dönemde İran ticaretinin özellikle Çin ve Türkiye⁶⁶ başta olmak üzere Asya'ya kaydığı gözlem-

⁶³ 2006'da Güvenlik Konseyi'nde kabul edilen 1737 sayılı kararla başlatılan BM yaptırımları, 2007 yılında 1747 sayılı kararla, 2008 yılında 1803 sayılı kararla ve 2010 yılı sonunda çıkartılan 1929 sayılı kararla genişletilerek sürdürülmüştür.

⁶⁴ Khajehpour, "Iran's Economic Suffering", 26

⁶⁵ Her ne kadar Haziran'dan bu yana yeni seçilen cumhurbaşkanı Ruhanî ile esen ılımlı hava nedeniyle Riyal'in alım gücünde görece ve dalgalı bir iyileşme olmuş olsa da, 2012 Temmuz ayından 2013 Nisan'ına kadar geçen sürede ulusal para birimi yaptırımlarında etkisiyle %80 oranında değer kaybetmiştir. İran'da sabit kur sistemi uygulanıyor olmasına rağmen Riyal'in Amerikan Doları karşısındaki ani değer kaybı İran iç pazarının nabzının attığı Kapalı Çarşı'da (*Bâzâr-ı Bozorg*) hissedilmektedir. 2013 Mart ayı başında Tahran'da görüşme fırsatı bulduğumuz Kapalı Çarşı esnaflarından hemen hepsi ürettikleri ürünleri dışarıya satamamanın ve iç piyasadaki daralmanın yarattığı sıkıntıyı dile getirmişlerdir. Zira uluslararası elektronik para gönderi ağı SWIFT (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication) ekonomik yaptırımlar çerçevesinde 2012'de İran'ı sisteminden çıkarttığundan beri sadece iç piyasalar değil, İran bankaları da zor duruma düşmüştür. Günlük piyasada ya da döviz bürolarında Dolar ya da Avro bulabilmek için değişim yapılacak tutarı önceden bildirmek suretiyle rezervasyon yaptırmak gerekliliği doğmuştur. Zira Bank Sepah, Bank Mellat ya da Bank Melli İran gibi büyük ve ticari bankaların orta ve küçük büyüklükteki şubelerinde önceden haber verilmeksizin 100 dolar bulabilmek ya da bozdurabilmek oldukça zorlaşmıştır.

⁶⁶ Türkiye 2011 yılından bu yana ABD ve AB'nin İran'a karşı uyguladığı ekonomik yaptırımların karşısında durarak ticari ilişkilerini kesmemiş aksine artırmıştır. 2011 yılında 14.9 milyar \$ olan İran-Türkiye ticaret hacmi 2012 yılında 15 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Karşılıklı imzalanan gümrük ve ticaret anlaşmaları neticesinde iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2015 yılında 30

lenmektedir. Yaptırımların yarattığı bu sıkışmışlık durumunu atlatabilmek için gümrük kaçakçılığı da dâhil olmak kaydıyla İran ekonomisinin %21.6 oranında “yeraltına” indiği İran Merkez Bankası tahminleri arasında yer almaktadır.⁶⁷

Yaptırımlar İran’da enerji, savunma, otomotiv ve madencilik alanlarında yoğunlaşan sanayi üretiminin artışını da durdurmuş, üretimin azalmasına neden olmuştur. Bankacılık işlemlerindeki tıkanıklık nedeniyle ithalatta ödeme yapabilecek mekanizmadan mahrum kalınmış, sanayi üretiminde kullanılan ithal ara girdi malların ithalatı engellenmiştir. Bu nedenle İran’da otomotiv, tekstil, gıda ve ilaç sektörlerinde üretim düzeyinin düştüğü, mevcut kısıtlamaların devamının bu sektörlerde üretimin sürdürülebilir olmaktan çıkarılabileceğine işaret etmektedir. 2000-2011 döneminde ortalama %4 düzeyinde artış gösteren sanayi üretimi 2011 yılından itibaren azalmış, 2012 yılında üretim yaklaşık %3 oranında daralmıştır. Diğer taraftan yaptırımların İran sanayi sektöründeki olumsuz etkilerinin yanında olumlu sonuçlar da doğurduğu gözlemlenmektedir. İran’da ithal ara girdi mallardan mahrum kalan belirli sektörlerde işletmelerin yerli üretime yöneldiği, böylece milli sanayinin sınırlı da olsa ilerleme kaydetmeye başladığı değerlendirilmektedir.

SONUÇ

Amerikan Temsilciler Meclisi İran’ın yeni cumhurbaşkanı Hasan Ruhanî’nin görevi devralmasından iki gün önce, Ağustos ayı başında, yeni bir yaptırım paketini onaylamıştır. Hasan Ruhanî, ilk turda cumhurbaşkanı seçildiği 14 Haziran’dan bu yana ABD ile ilişkilerinin düzelmesi noktasında son derece itidalli ve ılımlı hareket etmektedir. Nitekim 15 Ağustos 2013 tarihli meclis oylamasında onay alan yeni dışişleri bakanı Muhammed Cevat Zarif ve hemen ardından İran Atom Enerjisi Kurumu’nun başına atanan, halef dışişleri bakanı Ali Ekber Salihi bu noktada “Batı ile arasını düzeltmeye çalışan İran” a dair bir fikir verebilir. Ancak Ruhanî’nin attığı ve atacağı adımların karşılığını bulup bulamayacağı soru işareti olarak durmaktadır. Zira, hem dini lidere bağlı ve karmaşık İran siyasi yapısı hem de bitmek tükenmek bilmeyen İran-İsrail karşıtlığının kaybettiği güç ve zaman, bu çabanın tıpkı Hatemi döneminde olduğu gibi yine sözde kalabileceği ihtimalini akıllara getirmektedir.

“Gerçekçi” paradigmanın vazgeçilmez algısı olan “ulusal çıkarlar doğrultusunda devlet ilişkilerinin düzenlemesi” olgusunun işlevini 21. yüzyıldan çok önce yitirdiği söylenebilir. Zira, biricik varlığının kutsandığı her uluslararası girişimin bedelini varlığından bir şey kaybetmeyen devletler değil, halklar ödemektedir. Bu sebeple, İran’ın ulusal çıkarlarına tehdit oluşturduğu gerekçesiyle İsrail ve ABD karşısında nükleer silahlanmaya hız vermesi haklı olarak eleştirilirken ya da engellenmeye çalışılırken, İran karşıtlığını besleyen tüm aktör ve unsurların da

milyar \$’a ulaşması beklenmektedir. Kaynak: DEİK http://www.deik.org.tr/437/%C4%B0RAN_LA_T%C4%B0CARET_HEDEF%C4%B0_30_M%C4%B0LYAR_DOLAR.html

⁶⁷ Khajehpour, “Iran’s Economic Suffering”, 27

benzeri reel politik tepkilerle aynı savunma teknolojilerine yatırım yapıyor oluşu kabul edilemez.

Devrimden bu yana şiddeti zaman zaman artan ama tamamen kesilmeden devam eden ekonomik yaptırımlar neticesinde görülmüştür ki İran, yaptırım uygulanmasına neden olan hamlelerinden vazgeçmemiş ve 2006'dan bu yana nükleer çalışmalarında ilerleme kaydetmiştir. Bununla birlikte, İran hafızasındaki işgal edilmiş ikilemini aşamamış ve 34 yıldır toplumu yönetmeye çalışan kendine özgü bir rejimin büyük ölçüde sonuçlarından biri olan ekonomik sıkışmışlık sarmalında dönüp durmaktadır. İran'ın uygulanan ekonomik yaptırımların etkisinden kısa vadede kurtulabilmek için nükleer çalışmalarının hızını düşürmesi ve uluslararası yükümlülüklerini yerine getirerek kapılarını gözlemcilere açması gerekmektedir. Bu hamlenin sonrasında yaptırım uygulayan taraflardan beklenen ise kaçınılmaz olarak "samimiyettir".

Son olarak belirtilmelidir ki, İran'ın ekonomi politikleri üzerine ayrıntılı bir bakış açısı çizilmeye çalışılan bu makalede karşılaşılan temel sorun mikro ekonomik verilere ulaşmaktaki zorluklar olmuştur. Özellikle enerji ve savunma sanayileri ve bağlantılı alt sektörlerin ekonomik verileri ne yazık ki şeffaf ve yakın zamanlı olmadıkları için makalenin bazı kısımlarındaki eksiklikler yazar tarafından bilinmektedir ve haklı eleştiriler şimdiden kabul edilmiştir. Bununla birlikte, İran ekonomisinin çizdiği genel görüntüyü açıklamaya yeteceğini umduğumuz makro veriler göstermektedir ki, güçlü devlet güdümü, karmaşık iç siyasi düzen, gelirlerin dağıtımındaki yönetimsizlik, her türlü kaynağın etkin kullanılmayışı ve petrole bağımlı sektörel yapılar İran ekonomisini kırılğanlaştırmaktadır.

KAYNAKÇA

“Iran’s Economic Health and the Impact of Sanctions”, Youtube video, Carnegie Endowment tarafından yüklenmiş, 29 April 2010 <http://www.youtube.com/watch?v=xKnIlgna3AE>

“Iran’s Economy”, Youtube video, IISS tarafından yüklenmiş, 5 October 2011

Abrahamian, Ervand. A History of Modern Iran. New York: Cambridge University Press, 2008.

Amuzegar, Jahangir. “Iran’s 20-Year Economic Perspective: Promises and Pitfalls”, Middle East Policy, Volume 16, No:3

Amuzegar, Jahangir. “Iran’s Economy: Status, Problems and Prospects”, Wilson Center Publications, <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/JahangirAmuzegarFinal.pdf>

Amuzegar, Jahangir. “Iran’s Theocracy under Siege”, Middle East Policy, Volume 10, No:1, (2003)

Askari, Hossein. “Iran’s Economic Policy Dilemma”, International Journal, Vol.59, No.3, (2004)

Berber, Seçkin. “İran’da Yaklaşan Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: Muhtemel Adaylar”, BİLGESAM Analiz, (Şubat 2013)

Berkes, Niyazi. Türkiye’de Çağdaşlaşma. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 2012.

Cook, M.A. Studies in the Economic History of the Middle East. Oxford: Oxford University Press, 1970.

Curtis, Glenn E. ve Eric Hooglund. Iran: A Country Study. 5. Baskı. Washington: U.S Government Printing Office, 2008.

Giddens, Anthony. Modernity and Self-Identity in the Late Modern Age. Cambridge: Polity Press, 1991.

Habibi, Nader. “The Iranian Economy in the Shadow of Economic Sanctions”, Crown Center for Middle East Studies, No.31 (October 2008)

http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2320:randa-yaklaan-cumhurbakanl-secimleri-muhtemel-adaylar&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150

<http://www.youtube.com/watch?v=fdCB1eVCcWc>

Katouzian, Homa. Iranian History and Politics: The Dialectic of State and Soci-

ety. London: Routledge, 2003.

Katouzian, Homa. *The Persians: Ancient, Mediaeval and Modern Iran*. New Haven: Yale University Press, 2010.

Katzman, Kenneth. "Iran Sanctions", Congressional Research Service, RS20871, 2011 <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RS20871.pdf>

Keneş, Bülent. *İran Siyasetinin İç Yüzü*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Khajehpour, Bijan. "Iran's Economic Suffering", The Aspen Institute Analysis, https://www.aspeninstitute.it/en/system/files/private_files/2013-07/doc/023-029-khajehpour-59-60%20ingl.pdf

Khajehpour, Bijan. "Iran's Need for Agricultural Reform", Al-Monitor, 9 July 2013 <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/07/iranian-president-rouhani-should-promote-agricultural-reform.html>

Khanjehpour, Bijan. "An Analysis of the Iranian Economy", Konrad Adenauer Stiftung, (November 2009), 5 http://www.kas.de/wf/doc/kas_18205-544-2-30.pdf

Khankishiyeva, Elleda. "Sanctions Drive Iran Industry to Standstill", Trend News, 13 Kasım 2012 <http://en.trend.az/capital/analytical/2086945.html>

Luciani, G. *The Arab State*. London: Routledge, 1990.

Ostovar, Afshon P. *Guardians of the Islamic Revolution Ideology, Politics, and the Development of Military Power in Iran (1979–2009)*. Doktora Tezi. The University of Michigan, 2009.

Pape, Robert A. "Why Economic Sanctions Do Not Work", *International Security*, Volume 22, No. 22 (Autumn 1997)

Philips, James A. "İran'ın kuşatılması", çev. İ.Çakmak, C.Ekiz. *Avrasya Dosyası*. Cilt.2, Sayı.1, (İlkbahar 1995)

Saeidi, Ali. A. "The Accountability of Para-Governmental Organizations (Bonyads): The Case of Iranian Foundations", *Iranian Studies*, Vol.37, No.3, (2004)

Taftloğlu, Serkan. *Hümeyni: İran İslam Devrimi*. İstanbul: Kripto Yayınevi, 2010.

Taşkın, Yüksel "Devrim Sonrası İran'da Siyaset: Aktörler, Stratejiler ve Gelecek", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:39, (Ekim 2008)

Thaler, David E. ve diğerleri. *Mullahs, Guardians and Bonyads: An Exploration of Iranian Leadership Dynamics*, Santa Monica: RAND National Defense Research Institute, 2010.

The Impact of Sanctions on Iran, the U.S. and the Global Economy”, Youtube video, NIAC tarafından yüklenmiş, 4 October 2011 <http://www.youtube.com/watch?v=y9R4bjo-RWQ>

Wehrey, Frederic ve diğlerleri. The Rise of the Pasdaran: Assessing the Domestic Roles of Iran’s Islamic Revolutionary Guards Corps. Santa Monica: RAND National Defense Research Institute, 2009.

Wright, Robin. Son Büyük Devrim: Humeyni’den Bugüne İran. İstanbul: Doğan Kitap, 2001.

Zahedi, Dariush. The Iranian Revolution Then and Now: Indicators of Regime Stability. Colorado: Westview Press, 2001.

Zakaria, Fareed. Post-Amerikan Dünya, çev. Meral Öztoprak Sağır ve Eren Sağır, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2013.